

Το Πανεπιστήμιο στην πόλη

Αποτίμηση της υφιστάμενης κατάστασης στην Ελλάδα και δυνατότητες ενσωμάτωσης των Πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων στον ιστό της πόλης

της Τζένης Κοσμάκη*

Η ελληνική εμπειρία σχετικά με θέματα χωροθέτησης, ίδρυσης και επέκτασης πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων, αναφέρεται σε δυο χαρακτηριστικές περιόδους:

- την περίοδο από τα μέσα του 19ου αιώνα** μέχρι και το μεσοπόλεμο, που αντιστοιχεί στην ίδρυση των πρώτων πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων στις δύο μεγαλύτερες πόλεις της χώρας, την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη.
- τη μεταπολεμική περίοδο που αντιστοιχεί στη μετεγκατάσταση ορισμένων από τις προηγούμενες πανεπιστημιακές εγκαταστάσεις και την ίδρυση νέων σε άλλες πόλεις της χώρας***

Από την αποτίμηση της εμπειρίας κατά τη διάρκεια της πρώτης περιόδου**** προκύπτουν ορισμένα συμπεράσματα σε συνάρτηση με τις σχέσεις πανεπιστημίου - πόλης.

Η χωροθέτηση των πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων και λειτουργιών σε επαφή με το κέντρο της πόλης είχε

δώσει τη δυνατότητα για γόνιμη αλληλεπίδραση μεταξύ του πανεπιστημίου και του αστικού χώρου υποδοχής του, αλληλεπίδραση που συνίσταται κύρια στην ενεργό συμμετοχή του πανεπιστημίου στη δημόσια ζωή και την ανάπτυξη μιας σειράς χώρων και δραστηριοτήτων συναφών με την κοινωνική και πολιτιστική ζωή της πόλης.

Στις περιπτώσεις του Πανεπιστημίου και του Πολυτεχνείου της Αθήνας, η αλληλεπίδραση αυτή εκφράστηκε άμεσα στον ίδιο το χώρο των πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων με το άνοιγμα του Πανεπιστημίου προς τους πολίτες (με δημόσιες εκδηλώσεις και ανοικτή διδασκαλία στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας) και την παράλληλη ανάπτυξη ή ενσωμάτωση χώρων άλλων πολιτιστικών λειτουργιών, όπως Βιβλιοθήκη και Ακαδημία δίσπλα στο κτίριο του Πανεπιστημίου και Εθνική Πινακοθήκη μέσα στο κτίριο του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου.

Η ένταξη των Πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων στον ιστό του κέντρου

της πόλης, αποτέλεσε την αφορμή για τη σταδιακή ανάπτυξη μέσα στον περιβάλλοντα ιστό μιας μεγάλης ποικιλίας δραστηριοτήτων που εμπλούτισαν την πολιτιστική, κοινωνική και οικονομική ζωή της πόλης. Μέσα σε χρονικό διάστημα πολλών δεκαετιών, αναπτύχθηκαν ορισμένα σημαντικά και εκτεταμένα δίκτυα δραστηριοτήτων όπως: δίκτυο παραγωγής και διάθεσης βιβλίου (εκδόσεις, τυπογραφεία, βιβλιοδετεία, βιβλιοπωλεία), δίκτυο εκπαίδευσης (ινστιτούτα ξένων γλωσσών - όπως Γκαίτε, Γαλ. Ινστιτούτο, Ελληνοαμερικανική Ένωση με σύνθετη εκπαιδευτική και πολιτιστική δραστηριότητα - επαγγελματικές σχολές, φροντιστήρια), φοιτητική κατοικία και συνδεδεμένες με αυτή δραστηριότητες και εξυπηρετήσεις, εκμάθηση και διάθεση ηλεκτρονικών υπολογιστών κ.α.

Η συγκέντρωση των παραπάνω δραστηριοτήτων σε ένα εκτεταμένο τμήμα του κέντρου της πόλης - το μεταξύ των οδών Ακαδημίας, Ναυαρίνου, Στουρνάρη και Σίνα - συνδέεται με τη συ-

(*) Η Τζ. Κοσμάκη είναι λέκτορας στο Τμ. Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ

(**) Σχολές που παρείχαν ανωτέρου επιπέδου μόρφωση, λειτουργούσαν ήδη από την αρχαιότητα και σε όλες τις επόμενες ιστορικές περιόδους. Η δομή όμως και η οργάνωσή τους ήταν πολύ διαφορετική από αυτή των σύγχρονων πανεπιστημιακών ιδρυμάτων.

(***) Η περίοδος αυτή περιλαμβάνει δύο διακριτά χρονικά διαστήματα με διαφοροποιημένες αντιλήψεις σχεδιασμού: Το διάστημα μέχρι και τη δεκαετία του '70 και το διάστημα από τις αρχές της δεκαετίας του '80 μέχρι σήμερα.

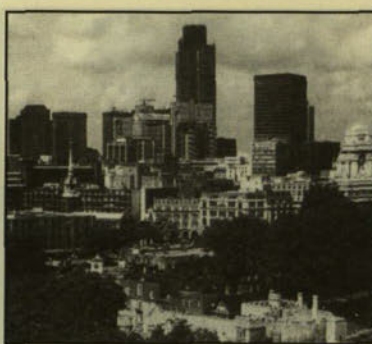
(****) Π. Γκίκα, Π. Θεοδωρά, «Πανεπιστήμιο και Πόλη: η περίπτωση της Αθήνας», σπουδαστική διάλεξη, τομέας Πολεοδομίας - Χωροταξίας, Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Ε.Μ.Π., 1992.

γκεκριμένη χωροθέτηση των δυο Πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, που αποτελούν τις δύο «πύλες» αυτού του τμήματος της πόλης. Η συνάφεια αλλά και η ποικιλία των δραστηριοτήτων αυτής της περιοχής του κέντρου της Αθήνας, συντελούν στη συντήρησή της και στη λειτουργία της ως «ζωντανού» τμήματος πόλης.

Η επίδραση των πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων στην ανάπτυξη μιας σειράς δραστηριοτήτων εκπαιδευτικού και πολιτιστικού χαρακτήρα μέσα στον ιστό της πόλης, εξαρτάται από τρεις σημαντικούς παράγοντες: την ιστορία και το μέγεθος τόσο της πόλης όσο και των ιδίων των εγκαταστάσεων και τη χωροθέτηση των τελευταίων σε σύνδεση με το κέντρο της πόλης. Δεν είναι τυχαίο ότι ανάπτυξη πολλαπλών και ποικίλων σχέσεων και αλληλοεξαρτήσεων πανεπιστημίου - πόλης διαπιστώνεται κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα (Παρίσι, Λονδίνο, Ν. Υόρκη, Βοστώνη κ.ά), όπου και τα ίδια τα πανεπιστήμια έχουν ιστορία και μέγεθος.

Η διάσπαση των πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων ή η διασπορά τους μέσα στον ιστό της πόλης, δεν διαμορφώνει τις αναγκαίες προϋποθέσεις αλληλεπίδρασης πανεπιστημίου - πόλης. Αντίθετα, μπορεί να συνεπάγεται υποβάθμιση και απορρόφηση μιας πανεπιστημιακής λειτουργίας μέσα στον προϋφιστάμενο ιστό, (όπως π.χ. στην περίπτωση της Βιομηχανικής Σχολής Πειραιώς), χωρίς κανένα μετασχηματισμό του τελευταίου.

Το χαρακτηριστικό, επομένως, της διακεκριμένης αλλά όχι απομονωμένης ενότητας για την ίδια την πανεπιστημιακή εγκατάσταση σε συνδυασμό με το χαρακτηριστικό της ασικότητας για τον περιβάλλοντα ιστό της, αποτελούν στοιχειώδεις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη μιας σειράς σχέσεων και αλληλεπιδράσεων και τη διαμόρφωση ενός συνδετήριου κεντρικού ιστού μεταξύ Πανεπιστημίου και πόλης. Με τον όρο συνδετήριος κεντρικός ιστός, εννοούμε εδώ μια κατάσταση δομημένου αστικού περιβάλλοντος που προκύπτει εξελικτικά μέσα στο χρόνο, διέπεται από περισσότερο ή λιγότερο εμφανείς κανόνες, περιλαμβάνει χρήσεις κέντρου και χαρακτηρίζεται από πολυ-

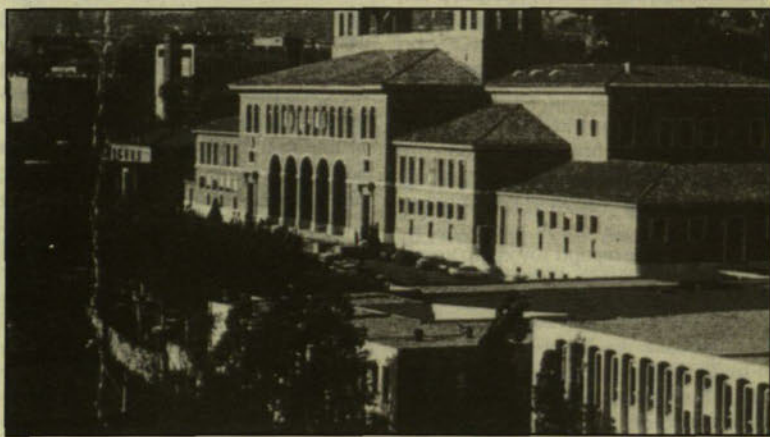
πλοκότητα και αλληλοδιέσδυση δημόσιου και ιδιωτικού χώρου, σχεδιασμένες και απρόσμενες δραστηριότητες,* και κλίμακα τέτοια που να επιτρέπει την πεζή μετακίνηση.**

Ο ιστός αυτός απουσιάζει από τις περισσότερες πανεπιστημιακές εγκαταστάσεις της μεταπολεμικής περιόδου και ιδιαίτερα από εκείνες που σχεδιάστηκαν κατά τη διάρκεια του '60 και τις αρχές της δεκαετίας του '70. Και στις περιπτώσεις της νέας εγκατάστασης αλλά και σε εκείνη της μετεγκατάστασης ενός Πανεπιστημίου, διακρίνουμε δύο κοινά χαρακτηριστικά που ερμηνεύουν την περιορισμένη ανάπτυξη σχέσεων μεταξύ Πανεπιστημίου - πόλης. Το Πανεπιστήμιο σχεδιάζεται ως μια κλειστή, απομονωμένη από την πόλη ενότητα.*** Στη σύνθεση του χώρου κυριαρχούν η προσπελασιμότητά του από το αυτοκίνητο, και όχι από τους πεζούς, η απόσταση και πλήρης διάκριση από τον ιστό της πόλης, και

η αδυναμία διαμόρφωσης ενός κεντρικού ιστού που να συνδέει και να συσχετίζει τις επιμέρους ενότητες του πανεπιστημίου.****

Η πλήρης μετεγκατάσταση των τμημάτων του Πανεπιστημίου και του Πολυτεχνείου της Αθήνας, που προβλέπεται να ολοκληρωθεί μέσα στα επόμενα τρία χρόνια, στην Πανεπιστημιούπολη και την Πολυτεχνειούπολη Ζωγράφου σύμφωνα με τις χωροθετήσεις της δεκαετίας του '70, θα έχει δυσμενείς επιπτώσεις και για τα ίδια τα Πανεπιστημιακά ιδρύματα και για το κέντρο της πόλης. Τα μεν πρώτα απομακρυνόμενα και περιβαλλόμενα από περιοχές κατοικίας χωρίς δυνατότητα ανάπτυξης κεντρικών λειτουργιών ανάλογων του κέντρου της πόλης, θα αποκοπούν από το ιστορικό χωρικό τους πλαίσιο. Στο δε κέντρο της πόλης οι επιπτώσεις μπορεί να είναι εκτενέστερες, όπως μαρτυρούν και αποδιάρθρωση των συσχετιζόμενων με την πανεπιστημιακή λειτουργία ζωντανών σήμερα τμημάτων και των σε επαφή με αυτά κεντρικών συνοικιών. Όλα αυτά τα δίκτυα που επισημάνθηκαν προηγούμενα και διαμορφώθηκαν σε χρονικό διάστημα εκατό και πλέον χρόνων, θα διαταραχθούν.

Η πλήρης, πάλι, ανάπτυξη των πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων του κέντρου μιας μεγάλης πόλης, όπως η Αθήνα, δεν είναι δυνατό να επιτευχθεί λόγω των συνεχώς αυξανόμενων μεγεθών των δυο πανεπιστημίων και των περιορισμών που θέτει η υφιστάμενη κατά-

(*) Μ. Μαντουβάλου, «Κέντρα Πόλεων», διδακτικές σημειώσεις του μαθήματος Πολεοδομίας, Τομέας Πολεοδομίας - Χωροτοξίας, Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Ε.Μ.Π., 1982.

(**) Π. Κοσμάκη-Λουκοπούλου, Δ. Λουκόπουλου, «Εισαγωγή στην έννοια του αστικού ιστού», Αρχ. Θέματα, 1982, σ. 114.

(***) Για την Πολυτεχνειούπολη - Πανεπιστημιούπολη της Αθήνας βλ. Γ. Πολύζου, «Η χωροθέτηση της ανώτατης εκπαίδευσης στο Πολεοδομικό Συγκρότημα Πρωτεύουσας: Τάσεις Εξέλιξης», Πυρφόρος, 1992, Ιούλιος - Οκτ., σελ. 51-53.

(****) Στην περίπτωση της Πολυτεχνειούπολης η αρχική πρόταση που δεν εφαρμόστηκε προέβλεπε το σχεδιασμό ενός κεντρικού συνδετήριου δρόμου.

σταση στο κέντρο της πόλης (υψηλές τιμές γης και κτιρίων, μεγάλη πυκνότητα δόμησης και δραστηριοτήτων, αυξημένη κυκλοφορία αυτοκινήτων). Ειδικότερα, όταν ένα μέρος της υποβάθμισης του κέντρου της Αθήνας οφείλεται στην ασφυκτική πύκνωση των λειτουργιών του, στη δυσμενή αναλογία δημοσίων υπαίθριων χώρων και δομημένης επιφάνειας και στη μη ανανέωση του δομημένου περιβάλλοντος. Μια αποκέντρωση επόμενως ορισμένων πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων -ιδιαίτερα εκείνων που αφορούν την εξειδικευμένη έρευνα και τη συνδεδεμένη με αυτή διδασκαλία- είναι αναγκαία. Η πλήρης όμως μεταγκατάστασή τους θα επιφέρει μια βίαιη τομή στην ιστορία του κέντρου της πόλης.

Η πρόταση της «Ομάδας Έρευνας» του Πολυτεχνείου για τη μελλοντική χρήση του εντός του κέντρου της πόλης συγκροτήματος* δίνει μια διεξοδό στο σημερινό δίλημμα. Σύμφωνα με την πρόταση αυτή, ένα τμήμα της διδασκαλίας και των γραφείων των διδασκόντων, αυτό που αφορά τον κύριο κορμό

της εκπαίδευσης των αρχιτεκτόνων, διατηρείται στο προϋφιστάμενο συγκρότημα. Παράλληλα δε ενσωματώνεται σε αυτό μια σειρά από δραστηριότητες που αφορούν και το Ίδρυμα και την Πόλη, όπως φοιτητική κατοικία και κατοικία επισκεπτών καθηγητών, συνέδρια, εκθέσεις κ.λπ. Ο χώρος επίσης συνδέεται με τον παρακείμενο χώρο του Αρχαιολογικού Μουσείου. Με αυτόν τον τρόπο παραμένει εν λειτουργία ο χώρος της Πατησίων και ενισχύεται ως «ζωντανός» χώρος δημόσιας αναφοράς χωρίς να συρρικνώνεται σε ένα χώρο εκδηλώσεων «μουσειακού» χαρακτήρα.

Η έμφαση στην Πανεπιστημιακή και όχι στη μουσειακή λειτουργία, εξασφαλίζει τη βιωσιμότητα του χώρου, εφ' όσον ο έλεγχος και η διαχείριση του διενεργείται από την ίδια την πανεπιστημιακή κοινότητα. Στην αντίθετη περίπτωση μεταβάλλεται σε χώρο που ανήκει σε «όλους» και σε κανένα, χωρίς καθημερινή χρήση και ζωή, ένα ουδέτερο πεδίο ελκυστικό για πολύ λίγους.

Η διατήρηση ενός τμήματος της Πανεπιστημιακής λειτουργίας στο κέντρο της πόλης παράλληλα με τη σχεδιαστική αντιμετώπιση των νέων εγκαταστάσεων ως συγκροτημένων συνόλων -με έμφαση στο σχεδιασμό κεντρικών πυρήνων και τόπων- μπορεί να αποτελέσει μια στρατηγική κατά τον προγραμματισμό και το σχεδιασμό της μεταγκατάστασης ή των νέων εγκαταστάσεων των Πανεπιστημιακών ιδρυμάτων. Η στρατηγική αυτή μπορεί να συνεισφέρει στην αναζωογόνηση του ιστού του κέντρου της πόλης, όταν συνδέεται με ένα πρόγραμμα σημειακών παρεμβάσεων - με επαναχρησιμοποίηση παλαιών κτιρίων και ανασύνταξη του δικτύου των δημοσίων υπαίθριων χώρων.

Τα τελευταία χρόνια, στο σχεδιασμό των νέων εγκαταστάσεων των πανεπιστημίων της περιφέρειας, συναντάται και η τάση επαναχρησιμοποίησης παλαιών κτιρίων (πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Ιόνιο, Αιγαίου) και η τάση σχεδιασμού των νέων κτιρίων ως μιας συγκροτημένης ενότητας (πολυτεχνειούπολη Χανίων).

Η έννοια, όμως, του μεγέθους και της διακριτής πανεπιστημιακής ενότητας και της αστικότητας, αφορά και την περίπτωση διατήρησης ή απόκτησης παλαιών κτιρίων στο κέντρο της πόλης. Η χωροθέτηση πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων σε διάσπαρτα κτίρια της πόλης δε διαμορφώνει προϋποθέσεις για τη δημιουργία διακριτών πανεπιστημιακών ενοτήτων. Οι τελευταίες αναφέρονται και στην ενότητα του δομημένου χώρου (κτίρια και υπαίθριοι χώροι) και στην πυκνότητα των δραστηριοτήτων που περιλαμβάνουν. Διδασκαλία, φοιτητική κατοικία, κοινωνικές και πολιτιστικές δραστηριότητες μαζί με περισσότερο «επίσημες» εκδηλώσεις, συντελούν σε μια ζωντανή και όχι μουσειακή ένταξη των πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων στον κεντρικό ιστό της πόλης.

(*) Α. Βεζύρογλου, Φ. Γουλιέλμου, Α. Μονεμβασιότου, Σ. Ξενοπούλου και Γ. Πολύζου, «Συγκρότημα Ε.Μ.Π. Πατησίων: Μελλοντική χρήση. Ένταξη στην πόλη», Α΄ Φάση έρευνας, Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Ε.Μ.Π., 1992, βλ. και σ' αυτό το τεύχος του «Πυρφόρου».